

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРАВІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ**LEGAL REGULATION OF CIVIL RELATIONS IN THE LAW OF KYIVAN RUS'**

**Власенко В.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри теоретичної юриспруденції**

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

**Богданець А.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри приватного права**

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджуються особливості правового регулювання цивільних відносин у праві Київської Русі. На початку формування правової системи того часу не було чітко встановлено галузей права за принципом виокремлення предмету та методу правового регулювання, тому цивільні відносини включати в себе відносини власності, договірні, зобов'язальні, спадкові, сімейні, тощо.

У Київській державі правове регулювання цивільних відносин було побудоване на звичаєвому праві, яке визначало норми поведінки та регулювало взаємини між людьми. Згодом Руська Правда стала основним джерелом права, де були унормовані діючі правові звичаї та укладені нові норми, що здійснювали регулювання суспільних відносин.

Проведений аналіз свідчить, що цивільне право виокремлювало два юридичні поняття – суб'єкти та об'єкти права власності. Нормами цивільного права встановлювалися категорії осіб, які були суб'єктами права власності – князі, князі й земські бояри, дружинники, духовенство, ремісники, купці, смерди. Також виділялися ті, хто не міг бути суб'єктом такого права – холопи та челядь. До об'єктів права власності в Київській Русі належали земля, коні, худоба, одяг, зброя, певні знаряддя праці.

Не менш розвинутим у Київській державі був інститут зобов'язального права. Зокрема, норми зобов'язального права також були у Руській Правді, яка увібрала в свій зміст тогочасні звичаєві норми. Зобов'язання виникали не тільки з деліктів, а й з договорів.

Треба відзначити, що право Київської Русі зародилося серед тогочасних правових звичаїв, які були в подальшому трансформовані у редакціях Руської Правди, міжнародних договорах, уроках та уставах київських князів. Правове регулювання цивільних правовідносин також базувалося на звичаєвих нормах та нормах Руської Правди.

Вивчення еволюції правового регулювання цивільних відносин часів Київської Русі є важливим для формування сучасних правових інститутів, адже праворозуміння та правова традиція сприятимуть визначення власної правової ідентичності.

Ключові слова: звичаєве право, зобов'язання, право власності, правовий звичай, суб'єкти та об'єкти права власності.

The article examines the peculiarities of legal regulation of civil relations in the law of Kyivan Rus'. At the beginning of the formation of the legal system of that time, the branches of law were not clearly established according to the principle of separating the subject and the method of legal regulation, so civil relations include property, contractual, obligation, inheritance, family, etc.

In the Kyiv state, the legal regulation of civil relations was based on customary law, which determined norms of behavior and regulated relations between people. Later, Russka Pravda became the main source of law, where existing legal customs were standardized and new norms regulating social relations were established.

The conducted analysis shows that civil law distinguished two legal concepts – subjects and objects of property rights. The norms of civil law established the categories of persons who were subjects of property rights – princes, princes and zemstvo boyars, military men, clergy, artisans, merchants, smerds. Those who could not be the subject of such a right were also distinguished – serfs and servants. Land, horses, livestock, clothing, weapons, and certain tools of labor belonged to the objects of property rights in Kyivan Rus'.

The institution of the law of obligation was no less developed in the Kyiv state. In particular, the norms of binding law were also in Russka Pravda, which incorporated the customary norms of the time into its content. Obligations arose not only from torts, but also from contracts.

It should be noted that the law of Kyiv Rus' was born among the legal customs of the time, which were later transformed in the editions of Russka Pravda, international treaties, lessons and statutes of the Kyiv princes. The legal regulation of civil legal relations was also based on customary norms and norms of Russka Pravda.

The study of the evolution of the legal regulation of civil relations during the time of Kyivan Rus' is important for the formation of modern legal institutions, because legal understanding and legal tradition will contribute to the definition of one's own legal identity.

Key words: customary law, obligations, ownership, legal custom, subjects and objects of ownership.

Постановка проблеми. Становлення інститутів цивільного права на території України має давню історію. З появи перших кочових народів та формування державності на території Північного Причорномор'я правовідносини у тогочасному суспільстві мали примітивний характер. Проте вже в ті часи можна стверджувати про зародження інститутів цивільного права (інститут права власності, інститут зобов'язання, тощо). Наприклад, норми скіфського права були спрямовані на захист приватної власності на худобу, рабів, вози з наметом, які служили пересувним житлом, речі побутового вжитку. Розкопки поховань свідчать, що об'єктами приватної власності у скіфів також були зброя, знаряддя виробництва, прикраси. У скіфському праві відомі й зобов'язання, що виникали як із завдання шкоди, так із договорів міни, купівлі-продажу, дарування, поклажі тощо. Зазвичай найважливіші договори у скіфів скріплювалися клятвою [1, с. 42–43].

Піднесення розвитку цивільно-правових інститутів спостерігається у праві Київської Русі, спочатку звича-

євому, а згодом у пам'ятці вітчизняного права – Руській Правді. Не менш важливе значення у становленні цивільно-правових інститутів відіграли русько-візантійські договори 911 р., 944 р. і 971 р., які свідчать про високий міжнародний авторитет Київської держави. Впровадження християнства на землі Київської Русі (988 р.) також зробило внесок у тогочасне цивільне право, адже норми канонічного права почали стрімко проникати у правову систему та реалізовуватися при вирішенні спірних питань. Проте незважаючи на існування таких регуляторів цивільних правовідносин, звичаєве право все ж залишалося невід'ємною частиною суспільного життя.

Стан опрацювання. Варто звернути увагу на те, що вивчення питання правового регулювання цивільних відносин у праві Київської Русі та становлення цивільно-правових інститутів є важливим як для історії права, так і цивільного права, адже аналіз здобутків правової спадщини дозволяє виокремити певні особливості, що зумовлені саме еволюцією. Розвиток правового регулювання цивільних відносин

у праві Київської Русі досліджували такі вчені як: І. Бойко, О. Блажівська, Б. Бачур, В. Рубаник та інші науковці.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання цивільних відносин та розвитку цивільно-правових інститутів у праві Київської Русі, а також внесок цього періоду у становлення сучасного цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Виникнення на українській землі держави – Київська Русь – зумовило розвиток як політичних, так і економічних процесів, функціонування яких потребувало правового регулювання.

Зародження й розвиток приватної власності, майнової нерівності, майнових відносин у суспільстві зумовили необхідність виникнення механізму соціального регулювання. На перших етапах розвитку майнових відносин у східних слов'ян їх регламентацію здійснювали звичаї. З розвитком соціально-економічних відносин, розширенням цивільного обороту в Київській Русі значна увага приділялася регулюванню права власності. Треба згадати і вдале розташування Київської держави, адже через її територію проходив відомий торговельний шлях – «Шлях із варягів у греки», який також вносив корективи у торговельні відносини та сприяв поширенню на території Київської Русі міжнародних торгових звичаїв.

Важливим джерелом права, яке свідчить про піднесення розвитку регулювання цивільно-правових відносин у Київській Русі та після її занепаду є Руська Правда.

В контексті зазначеного, на переконання І.Й. Бойка серед багатьох історико-правових явищ сьогодні велике значення має дослідження саме цивільного права України. Автор акцентує увагу на тому, що історичне походження й розвиток, зокрема українського цивільного права, пов'язується з Руською Правдою Київської Русі. Актуальність цієї теми полягає в доведенні безперервності становлення й розвитку правового регулювання цивільних відносин в Україні від найдавніших часів до сучасності. Пізнання історії цивільно-правового регулювання майнових відносин у Київській Русі передбачає вивчення становлення й розвитку цивільно-правових норм, судових рішень, які вплинули на подальший розвиток правового регулювання цивільних відносин українського народу [2, с. 391].

Історично визнано, що правова система нашої держава заснована на рецепції римського права, проте, дослідження еволюції правового регулювання цивільних правовідносин допоможе виокремити особливості впливу інших правових традицій на формування цивільного права.

Варто розпочати з інституту права власності, оскільки договірні відносини, які виникали як у давні часи, так і сьогодні поєднують організаційні та майнові аспекти. Норми Руської Правди визначали правовий статус власника. Так, останній наділявся правом розпорядження майном, одержання з нього доходів, укладення договорів, а також правом вимагати захисту свого майна з боку посягача на нього інших осіб [3, с. 391].

Відповідно до норм Руської Правди суб'єктами права власності були князі, князі й земські бояри, дружинники, духовенство, ремісники, купці, смерди. До суб'єктів права власності можна віднести закупа, оскільки Руська Правда надавала закупа право відлучатися з двору господаря для того, щоб заробити кошти для повернення боргу. Майно закупа виступало відокремленим, оскільки він мав право ним розпоряджатися на свій розсуд. Суб'єктами права власності не могли виступати челядь і холопи. Проте серед категорій холопів вирізнялися ролейні холопи, які, будучи «посадженими на землю», мали право, на відміну від «обільних» холопів, мати у своїй власності певне рухоме майно, тоді як земля залишалася власністю їх господаря [4, с. 31].

Таким чином, можна прослідкувати чіткий підхід у визначенні категорії осіб, які могли бути суб'єктами права власності у Київській Русі. Фактично можна вважати, що суб'єкти права власності мали всі складові цивільної правосуб'єктності – правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

До об'єктів права власності в Київській Русі належали земля, коні, худоба, одяг, зброя, певні знаряддя праці тощо. Серед них важливе місце займала земля. Основними формами земельної власності можна назвати такі: князівський домен, боярська вотчина, монастирська вотчина, особиста вотчина церковних ієрархів, земля громади (общини), індивідуальна сімейна ділянка, незаселені вільні (державні) землі, власником яких вважався великий князь [5, с. 9].

Особливості існування правосуб'єктності осіб у Київській Русі підтверджують і інші науковці. Цивільно-правові відносини доби Києво-Руської держави виникали лише між особами, що не були обмеженими у право- і дієздатності. В основі цивільного правового регулювання був інститут права власності. Попервах власністю могло бути лише рухоме майно, а з другої половини XI ст. – земля (земельна власність). Поява й розвиток приватної власності сприяли оформленню інститутів зобов'язального та спадкового права [6, с. 213].

Отже, у цивільному праві Київської Русі були виокремлені два юридичні поняття – суб'єкти та об'єкти права власності. Також нормами цивільного права встановлювалися категорії осіб, які не могли виступати суб'єктами права власності.

Не менш розвинутим у Київській державі був інститут зобов'язального права. Зокрема, норми зобов'язального права також були у Руській Правді, яка увібрала в свій зміст тогочасні звичаєві норми. Особа, яка зламала чужий спис або щит, зіпсувала одяг, зобов'язана була відшкодувати вартість зіпсованої речі. Згідно зі ст. 58 Поширеної Правди закуп, який занастив коня свого господаря або не замкнув його у дворі, внаслідок чого коня було викрадено, зобов'язаний сплатити господарю вартість цього коня [7, с. 225]. Проте зобов'язання виникали не тільки з деліктів, а й з договорів. Насамперед варто згадати договір позики (купи), за яким позичальник набував статусу закупа та мав виконувати феодалні повинності перед позикодавцем до повернення йому боргу і фактично за несплату відповідав втратою особистої волі. Також згадуються у Руській Правді і рядовичі, які набували цього статусу на підставі певного договору (рядю) і перебували у тимчасовій економічній чи особистій залежності від феодала. Закупи вважаються різновидом рядовичів, оскільки вони набували такого зобов'язаного стану після укладення договору позики з феодалом. Виділяли ще одну категорію зобов'язаного населення – вдачі, які брали в борг хліб або зерно під відсотки та мали погасити борг або відпрацювати його протягом року.

Висновки. Треба відзначити, що право Київської Русі зародилося серед тогочасних правових звичаїв, які були в подальшому трансформовані у редакціях Руської Правди, міжнародних договорах, уроках та уставах киянських князів. Правове регулювання цивільних правовідносин також базувалося на звичаєвих нормах та нормах Руської Правди. Варто відзначити і формування цивільно-правових інститутів – інституту права власності та інституту зобов'язального права. Вивчення еволюції правового регулювання цивільних відносин часів Київської Русі є важливим для формування сучасних правових інститутів, адже праворозуміння та правова традиція сприятимуть визначення власної правової ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / О.М. Бандурка, М.Ю. Бурдін, О.М. Голошко та ін. Харків: Майдан, 2018. 616 с.
2. Бойко І.І. Правове регулювання майнових відносин у Київській Русі (IX – XII ст.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 70. С. 391–396.
3. Блажівська О.Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. (48). С. 117 –122.
4. Рубаник В. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: історико-правове дослідження. Х. : Легас, 2002. 352 с.
5. Бачур Б.С. Інститут земельних відносин у цивільному звичаєвому праві України в Х — середині ХІХ ст. (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2004. 23 с.
6. Історія держави та права : навч. посібн. / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макарчук, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий (Заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського) ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с.
7. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 томах. Х: Право, 2008. Т.1 Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.